

TWEE DOMINEES EN DE MODERNE VRIJMETSSELARIJ

Het is onloochenbaar dat met de oprichting van de grootloge van Westminster (1717) en Andersons 'Oude Plichten' in 1723 een eind komt aan wat Gould noemt de 'mythico-historical period' van de Engelse vrijmetselarij.¹ De loges in Nederland ontstaan heel kort na 1717, tot de acte van Vrijverklaring, nog nauw verbonden met de Engelse Vrijmetselarij.²

Toch is er nog iets anders aan vrijmetselarij te verbinden en dat is dat ze óók een kind van de verlichting is, misschien niet van de 'radicale verlichting', waarvan Jonathan Israel³ in het denken van Spinoza het begin ziet. Ze wordt toch beïnvloed door de eerste seculiere gedachten die zich vanaf het eind van de 17de eeuw doen voelen. Onder de eerste Spinozisten zijn heel wat vrijzinnige predikanten.

Op de seculiere trekken die zich al aan het eind van de eerste van de 'Oude Plichten' laten zien, wees ik al eerder.⁴ Wat we in de door Anderson gegeven omschrijving van vrijmetselarij zien, is dat er een verschil is tussen de steeds voorbijgaande, tijdelijke, invloeden van buitenaf en de denkbeelden die vanuit de vrijmetselarij zelf worden geformuleerd.

Een grootloge

¹ R. F. Gould. *The history of Freemasonry*, London, z.j. Hoofdstuk I (The Antiquities of Freemasonry) blz. 2.

² Dat gebeurde, na onderhandelingen die begonnen in 1769, met de afkondiging in de Grote Loge van 14 april 1771 van de onafhankelijkheidsverklaring. Zie Dr. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden*. Z.p. 1967, blz. 25-26.

³ Israel (*Enlightenment contested*. Oxford 2006, blz. 865) schetst een uiterst negatief beeld van de vrijmetselarij als een niet radicale, burgerlijke, onbetekenende beweging: 'Indeed, from a strictly 'enlightened' viewpoint Freemasonry turns out, after further research, to be a rather peripheral phenomenon and not the significant key some have represented it as being. Although it did sometimes employ a rhetoric of equality, eighteenth-century French and German Freemasonry in reality hardly ever tried to erase distinctions between aristocracy and commoners, or between high bourgeoisie and the common man; rather such modes of sociability mostly sought to preserve and emphasize hierarchy in the context of their own rules and activities more than they endeavoured to break down existing lines of social hierarchy. Enlightenment By and large, Masonic lodges were social mechanisms for muting rather than stimulating discussion of the difficult issues posed by the Enlightenment. If our aim is to get to the heart of the Enlightenment as a decisively important world- historical phenomenon, arguably the less said about Freemasonry the better.

Dr. J.W. Buisman corrigeerde dat in de inleiding van de onder zijn redactie verschenen studies, J.W. Buisman (Red.), *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen Rede en Religie?*, blz. 10-11, waar hij de vrijmetselarij een niet onbelangrijke rol in de Verlichting toedeelt.

⁴ M.J.M. de Haan, *De Bataafse revolutie en wakkere burgers*, Amstelveen 2014, blz. 31 e.v.

Op Zomer Sint Jan 1717 besluiten vier Londense Loges hun krachten te bundelen in een grootloge, de grootloge van Westminster, die uit zou

Engraving by John Pine in Aldersgate Street London

Titelpagina van Anderson's Constitutieboek van 1723⁵

⁵ Prof. Dr. Joh. J. Hanrath, dr. P.H. Pott, B. Croiset van Uchelen, *De beoefening der Koninklijke Kunst in Nederland*. Z.p. 1971, bijschrift bij plaat 6. Naar het gebruik van die dagen was het verlicht met een titelprent, gegraveerd door John Pine, [...] In een soort van voorhof van een tempel in classicistische stijl opgetrokken, staan twee groepen van vier personen, en wel -heraldisch- rechts de hertog van Montagu [sic] in de staatsie kledij Van Ridder van de Kousenband, met zijn Grootofficiëren, waarvan één een aantal operatieve schootsvellen en handschoenen draagt, en links de hertog van Wharton, zijn opvolger, in gezelschap van zijn Grootofficiëren, waaronder Rev. Desaguliers in kerkelijke dracht. Montagu [sic] overhandigt Wharton een geschrift met de titel 'Constitutions', daarbij niet worden gedacht aan Anderson's manuscript, maar in abstracte zin aan de regels, die worden doorgegeven aan en aanvaard door de rechtmatige opvolger. Dat geschiedt tegen de achtergrond van een bouwwerk dat dan wel in uiterlijk classicistisch aandoet, [...] dan valt het op dat de stijl van de kolommen telkens een andere is, en waarbij van achteren naar voren de vorm steeds gecompliceerder wordt (dorisch, jonisch, korintisch, samengesteld). In de lucht rijdt Helios op zijn met vier paarden bespannen wagen. Waarschijnlijk is de zonnegod hier gebruikt als het zinnebeeld van het Licht dat meer en meer moet worden verspreid [...].'

groeien tot de grootloge van Londen en uiteindelijk tot de United Grandlodge of England. Dat speelt zich af in een stad die ondanks tegenslagen tussen 1650 en 1750 van 350.000 inwoners uitgroeit tot een metropool van ongeveer 700.000 inwoners, waarin mensen misschien minder makkelijk gelijkgezinden kunnen treffen.

Natuurlijk deed zich bij deze vereniging van vier loges snel de noodzaak voelen om tot reglementering van de werkzaamheden te komen. Voor dit werk werd opdracht gegeven aan de Schotse presbyteriaanse dominee James Anderson.⁶

Wanneer Anderson werd ingewijd weten we niet, waarschijnlijk in een loge in Aberdeen. Verondersteld wordt dat dit in 1670 gebeurd kan zijn. Zeker is dat niet, want er zijn geen notulen uit die tijd bewaard.

In 1738 schrijft hij dat hij op 29 september 1721 de opdracht van Montague had gekregen de 'Gothic Constitutions' te bewerken en dat Montague 14 geleerde broeders had benoemd om het concept van zijn werk te onderzoeken. Hij voegt daaraan toe dat het klaargemaakt werd voor de druk op 25 maart 1722 door toevoeging van grootmeester Whartons aanwijzingen voor het constitueren van een loge. In het boek zelf is een ongedateerde goedkeuring van de Grootloge en twintig voorzittend meesters alsmede een resolutie van de Quarterly Communication van 17 januari 1722 opgenomen.

Twee dominees, Anderson en Desaguliers

Een van de andere belangrijke figuren bij het ontstaan van de Grootloge van Westminster, waarvoor Anderson de Oude Plichten schreef was John Theophilus Desaguliers (1683 –1744).⁷ net als Anderson predikant (maar dan in de Church of England). Hij wordt dikwijls vooral beschouwd als natuurfilosoof. Hij was assistent en

⁶ James Anderson (ca. 1679 – 1739) werd geboren in Aberdeen, waar hij ook studeerde. Hij werd Master of Arts in Marischal College in die stad en studeerde er theologie. Hij werd predikant in de Church of Scotland in 1707 en vestigde zich in Londen, aanvankelijk als predikant van de kerk in Glass House Street tot 1710 en vervolgens in de presbyteriaanse kerk in Swallow Street tot 1734. Daarna werkte hij tot zijn dood in Lisle Street Chapel. Hij verloor veel geld door het bankroet van de South Sea Company. Hij was predikant van Graaf Buchan toen deze Schotland vertegenwoordigde in het Hogerhuis (1714-1734) en ook in Londen woonachtig was. Misschien was de graaf vrijmetselaar, zijn zoons waren dat in elk geval wel.

⁷ Hij werd geboren in La Rochelle waar zijn vader als hugenoot de wijk moest nemen. Hoewel John Theophilus Desaguliers predikant was, is hij bovenal een belangrijke geleerde geweest in het voetspoor van Newton, hij heeft diens denkbeelden en werk in honderden lezingen ook buiten Engeland bekend gemaakt, hij heeft enkele jaren in Nederland gewoond om hier zulke lezingen te kunnen geven. Hij bood

And we ordain That these be receiv d in every particular *Lodge* under our Cognizance, as the ONLY CONSTITUTIONS of *Free and Accepted Masons* amongst us, to be read at the making of *new Brethren*, or when the *Master* shall think fit; and which the *new Brethren* should peruse before they are made.

PHILIP Duke of WHARTON *Grand-Master*,
J. T. DESAGULIERS L. L. D. and F. R. S.
DEPUTY *Grand-Master*.

Joshua Timson } *Grand-Wardens*.
William Hawkins }

And the *Masters and Wardens* of particular *Lodges*, *viz.*

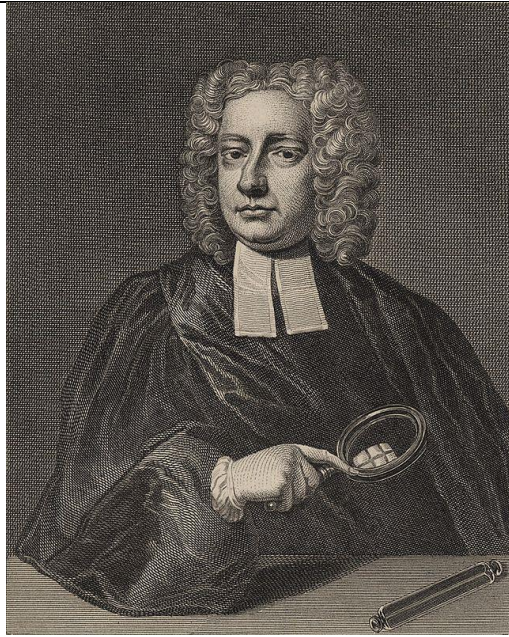
I. THOMAS MORRIS, <i>sen.</i> <i>Master</i> .
John Bristow } <i>Wardens</i> .
Abraham Abbas }	XI. FRANCIS Earl of DALKEITH <i>Master</i> .
Capt. Andrew Robinson } <i>Wardens</i> .
Col. Thomas Inwood }
II. RICHARD HALL <i>Master</i> .
Philip Wolvenston } <i>Wardens</i> .
John Dwyer }	XII. JOHN BEAL M. D. and F. R. S.
<i>Master</i> .
Edward Pawles Esq; } <i>Wardens</i> .
Charles More Esq; }
III. JOHN TURNER <i>Master</i> .
Anthony Sayer } <i>Wardens</i> .
Edward Gale }	XIII. THOMAS MORRIS <i>jun.</i> <i>Master</i> .
Joseph Ridler } <i>Wardens</i> .
John Clark }
IV. Mr. GEORGE PAYNE <i>Master</i> .
Stephen Hall M. D. } <i>Wardens</i> .
Francis Sorell Esq; }	XIV. THOMAS ROBBE Esq; <i>Master</i> .
Thomas Grove } <i>Wardens</i> .
Bray Lane }
V. Mr. MATH. BIRKHEAD <i>Master</i> .
Francis Bailey } <i>Wardens</i> .
Nathus Abraham }	XV. Mr. JOHN SHEPHERD <i>Master</i> .
John Senex } <i>Wardens</i> .
John Bucler }
VI. WILLIAM READ <i>Master</i> .
John Clewer } <i>Wardens</i> .
Robert Cordell }	XVI. JOHN GEORGES Esq; <i>Master</i> .
Robert Gray Esq; } <i>Wardens</i> .
Charles Grymes Esq; }
VII. HENRY BRANSON <i>Master</i> .
Henry Lug } <i>Wardens</i> .
John Townshend }	XVII. JAMES ANDERSON A. M. } <i>Master</i> .
The Autho: of this Book. }
Gunter Vaughan Esq; } <i>Wardens</i> .
Walter Greenwood Esq; }
VIII.
Jonathan Sisson } <i>Wardens</i> .
John Sipton }	XVIII. THOMAS HARBIN <i>Master</i> .
William Atley } <i>Wardens</i> .
John Saxon }
IX. GEORGE OWEN M. D. <i>Master</i> .
Eman Bowen } <i>Wardens</i> .
John Heath }	XIX. ROBERT CAPELL <i>Master</i> .
Isaac Mansfield } <i>Wardens</i> .
William Bly }
X.
John Lubron } <i>Wardens</i> .
Richard Smith }	XX. JOHN GORMAN <i>Master</i> .
Charles Garey } <i>Wardens</i> .
Edward Morphey }

Blz. 74, aan het eind van het *Book of Constitutions*, vermeld onder *Loge XVII*:
James Anderson A.M. [*Artium Magister*] *The author of this book*. *Master*.

secretaris van Sir Isaäc Newton (1642–1727) en gaf, zoals al vermeld, ook in Nederland druk bezochte voordrachten over Newton's denkbeelden. De nieuwe opvatting van bouwen laat zich misschien ook horen in de naar Newton genoemde boekhandel in Amsterdam die als motto voerde *aedificando floret* (door te bouwen bloeit hij).⁸

altijd aan die in het Frans, Engels of Latijn te houden. In de vrijmetselarij is hij driemaal grootmeester van de Grootloge van Westminster geweest, de eerste keer in 1719. Alsid van de Royal Society werd hij driemaal onderscheiden met een prestigieuze prijs.

⁸ De Hoornse zakenman Frans Houttuin opende de Boekhandel *Isaäc Newton* in Amsterdam in het midden van de 18de eeuw; zie dr. L. Kooijmans, *Onder Regenten*. Z.p. 1985, blz. 196.

John Theophilus Desaguliers 1683-1744

James Anderson 1679-1739, in een spotprent van Hogarth van de Orde der Gormogons⁹

Anderson en de zijnen moesten een naam vinden voor de gezelschappen waarin ze bijeen kwamen. Ze kozen er het woord *lodge*, 'loods', voor. Aan de bouw ontleend, maar ook iets ánders dan sociëteit, genootschap, religieuze of wereldlijke, ridderlijke orde.

Van de twee dominees mag gezegd worden dat zij meer dan dat alleen waren. Anderson heeft zich met betrekking tot de genealogie als een bekwaam historicus doen kennen, Desaguliers was een moderne fysico-theoloog, die God verklaarde uit de natuur(wetten) en als secretaris van Newton op de hoogte van de natuurwetenschap van zijn tijd

Hoe typeerden zij hun loges?

Ik ga nu een aantal citaten bekijken waar in vrijmetselaren zelf, of een enkele tijdgenoot, de aard en het wezen van hun orde loge verwoorden.

De eerste die aan bod komt is Anderson. Aan het eind van de Eerste Oude Plicht zegt hij in 1723 over de leden van een loge en de loge zelf: '[...]that is, to be *good Men and true*, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they

⁹ Dit schijn een van de twee karikaturale portretten van de hand van Hogarth van Anderson te zijn. Het aardige portret met de bril op zijn voorhoofd geschoven blijkt een van gelijknamige veel latere 18de eeuwse econoom te zijn. De Gormogonen waren een orde, die kort heeft bestaan in de 18de eeuw ter bespottung van de vrijmetselarij. Zie A.J. Mensema, 'Een "portret" van Anderson', *Thoth* 37 (1986, blz. 167-175.

may be distinguish'd; whereby Masonry becomes the *Center of Union*, and the Means of conciliating true Friendship among Persons that must have remain'd at a perpetual Distance.'

In de eerste Nederlandse vertaling van Kuenen uit 1735: 'latende haer hunne Particulire gevoelens by zich zelve behouden). Namentlyk een eerlyk en oprecht Man te wezen, vroom en getrouw, of door hoedanige benaemingen hy ook zoude kunnen onderschyden werden; waer door het Metselaerschap een Volmaekte Eendragt verkrygt, ende een middel om een ware en bestendige vriendschap te maken, onder Luyden, die andersints in een voortdurende afzondering zouden geleefft hebben.'

Het is duidelijk, Anderson ziet de vrijmetselarij als een mogelijkheid waar eerlijke en oprechte mannen (dat wordt je kennelijk niet pas in de loge, dat is een voorwaarde om er lid van te worden!) elkaar treffen. Misschien heel begrijpelijk in een Londen dat een over een groot gebied verspreide *boroughs* ziet opgaan in een nieuwe metropool, die men vol trots wel aanduidt als *Londinopolis*.¹⁰

Toelooop in de A.L. 'Le Véritable Zèle'

De vrijmetselarij steekt al in 1721 over van Schotland naar Rotterdam¹¹, waar de eerste loge in Nederland tot stand komt die al gauw niet meer actief is en een tiental jaren later toch nog eens last krijgt van de stedelijke overheid.

Maar daarmee zijn we nog niet aan het eind van deze beschouwing over de invloed van een nieuwe bouwkunst op de vrijmetselarij. Op 24 oktober 1735 wordt de tweede loge in Den Haag gesticht onder de naam 'Le véritable Zèle'. Haar eerste regerend meester is Br. Dagan.

Door een vermelding van dat feit in de Amsterdamse Courant van 5 november 1735 met de namen van enkele oprichters wordt in dit tweede stadhouderloze tijdperk¹² de achterdocht gewekt bij de overheden, die vrezen dat het om een prinsgezind genootschap gaat. Vooral de bewoordingen van de eed waren een steen des

¹⁰ 'And now the freeborn British Nations [...] having of late much indulg'd their happy Genius for Masonry of every sort, and revive'd the drooping Lodges of London, this fair Metropolis flourisheth as well as other parts, with several worthy particular Lodges [...]' Anderson, *The Constitutions of the Freemasons*. London 1723, blz. 47.

¹¹ E.P. Kwaadgras, 'Het licht aan de Maas', *Thoth* 53 (2002), blz. 41 Ook A. van den Brand, 'De werkers van het eerste uur', Prof. dr. A.W.F.M. van de Sande en M.J.M. de Haan (Red). *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer*. Z.p. 2006, blz. 25-82, citaat uit blz. 25: 'nauwelijks vier jaar na de stichting van de eerste grootloge in Londen werd de vrijmetselarij in de Republiek der Verenigde Nederlanden geïntroduceerd. Omstreeks 1721 werd te Rotterdam de eerste vrijmetselaarsloge op het Europese vasteland gesticht! Deze eerste 'Nederlandse' loge werd gevormd door een aantal Engelse en Schotse handelaren, onder wie (waarschijnlijk) Adam Duncan, een koopman en bevrachter, sinds 1 december 1730 poorter van Rotterdam. Het was geen toeval de havenstad had een omvangrijke Schotse gemeenschap. De loge zou slechts enkele jaren hebben bestaan en rond 1726 in ruste zijn gegaan. De leden bleven echter contact met elkaar onderhouden. Eind 1734 zou de maçonnieke activiteit in Rotterdam - zij het slechts zeer tijdelijk herleven. Mogelijk stond dit in verband met de stichting van een loge in Den Haag. Het bestaan van op van de Rotterdamse loge is dan in ieder geval in Engeland bekend. In de *St. James Evening Post* zou onder het kopje 'Holland Nov. 4th' een klein artikel naar aanleiding van de oprichting van de Haagse loge verschenen zijn, "Besides the lodge of English Freemasons at Rotterdam another is erected at The Hague."

¹² In Holland, Zeeland, Utrecht, en Overijssel van 1702 tot 1747.

aanstoets, omdat men meende dat een zo bindende, strenge, eed voorbehouden was aan de overheid.¹³

Een maand later is er een opmerkelijk voorval: een van de leden van de loge laat aan belangstellende buitenstaanders het vertrek zien waar het meubilair en de benodigdheden van de loge worden bewaard en licht een en ander kennelijk toe. Een van de aanwezigen maakt een aantal aantekeningen en een schetsje van wat er zich in het vertrek bevindt.¹⁴

Enkele dagen later komen er meer bezoekers opdagen en wordt de kamer gesloten. Plakkaten van de overheid volgen en de twee Haagse loges onderbreken de arbeid, die ze pas tien jaar later weer opnemen.

Jacob Maas Dirkszoon, de maker van het schetsje en de aantekeningen, trekt echter een belangrijke conclusie: 'Alles schijnt te zien op wiskundige oefeningen, beneevens een burgerpraatje.'¹⁵ Een burger is hier meer een goede çitoyen, dan een benepen bourgeois.

¹³ De tekst staat aan de achterzijde van het schetsje: 'Eedt van de Vrije Metselaars

Ik betuyge Plechtelijk en zweere inde tegenwoordigheiyd van den Almachtigen God en van deze Societyt Dat ik niet by mondelinge woorden, nogt by teekeningen zal ontdekken enige geheymen, welke hier naa aan my bekend gemaakt zullen worden, dat ik dezelve niet zal schrijven , snyden oft graveeren het zy op 't Papier, Koper, Metaal, Hout of Steen , en dat ik door yets beweeglyks of onbeweeglyks, of eenige andere wys aan niemand openbaaren zal, dan aj an Broeder of Medelid, by poene van geen minder straffe dan dat mijn hart zal worden uyt gerukt door de Tepel van mijn linkerborst, en mijn Tong van by de wortel van 't geheemelte van myn mond, dat myn Lichaam zal worden verbrandt, en dat myne asche in den zal worden gestrooit, om daar door mijn geheugenis van een Broeder geweest te zyn , te verliesen.'Volgt nog een verwijzing naar twee kranten: de Postreyder 1730'. Pag 23. en de Patriot n°. 207.

¹⁴ A^o 1735. 5 xber [*december*] was Jacobus Maas Dircks zoon , makelaar, met Jacobus

Van Dale, reysende bode van de Stad Haerlem, tesaem in Den Haag zynde Alsmede de Casteleyn van 't logement van Haerlem, met nog yemand in den Doelen, binnen de Kaamer van het collegie der vrye Metselaars, alwaer een van de leden hen aanwees en verslag deed van de Meubelementen in datzelve vertrek, het was niet groot , maar per gis 14 a 16 voeten ruimte aan eene der wanden hingen aan een kapstok 10 a 12 witledere schootsvellen, nmet Cabrette [*geitenleren*] Handschoenen netjes opgestrikt. En de schootsvellen met klappen neerhangende, een knoopsgat daerin om boven vast te maaken. In een hoek van't vertrek stond een Schabell [*tafeltje*] en daerop een kasje met schuifladen of insteekbakjes, en daerin papieren, brieven en andere geschriften etc. boven op het kasje was een Globe. En voorts stoelen etc. zoo als hij mij beduide en ik hierboven afgebeelt heb. Alles schijnt te zien op wiskunstige oefeningen, beneevens een burgerpraatje. Dit gezelschap wierdt nu door de Magistraet gestoott gelijk ook 't amsterdam gedaan is, omdat er onder het volk een gerugt liep als of men onder die naem godloose dingen pleegde Als nu het ligten der papieren, naa, deese genoemden en wie meer, uit NieuwsGierigheid deese kaamer bekeeken, begon den toeloop van anderen. Waar, Om order gegeeven wierdt de kaamer te Sluyten. Het Volk wierdt in alle Steeden onrustig gemaakt door quaade praat die van dit college ging.

¹⁵ Prof.dr. Joh. J. Hanrath, dr. P.H. Pott en B. Croiset van Uchelen, *De Beoefening der koninklijke kunst in Nederland*. Z.p. 1971, de toelichting op plaat 11: parafaseren dit zinnetje niet helemaal juist 'Ook kon de overheid niet inzien waar toe een dergelijke eed zou worden gevorderd als het slechts ging om de bespreking in gezellig verkeer van bouwkundige onderwerpen.' De statige platenatlas stamt uit de tijd na de Tweede Wereldoorlog die nog steeds hechtte aan een voorname statige, deftige vrijmetselarij, daarom wordt het *burgerpraatje* weggemoffeld en wordt de wiskunde ten bate van de in de nieuwe proeven van ritualen weer meer in de aandacht komende bouwsymboliek als '*bouwkundige onderwerpen*' aangeduid. Wat het burgerpraatje betreft, een wat latere tijdgenoot de vrijmetselaar en pedagooog J.H. Swildens (die net als Van Alphen zich met opvoedende teksten voor kinderen bezighield) schreef in zijn *Vaderlandsch A-B Boek voor de Nederlandsche Jeugd* uit 1781: 'Elk, die in eene Stad woont, en 'er byzonder toe behoort de grootste Heer zo wel, als de mindere, Man, is een Burger van die Stad. – Elke Stad is als een groot Huisgezin, waarin ieder arbeidzaam en vreedzaam moet leeven en alles willig doen, of laten, wat de Wetten gebieden, of verbieden.

Dat hij de *wiskunde* noemt is opmerkelijk, die behoort tot de *artes liberales*, de vrije kunsten. Dat is niet het geval bij de *architectura*, die tot de *artes mechanicae* behoort, de technische vakken, zouden we misschien mogen zeggen.

Nederlandse vrijmetselaren konden met de moderne wiskunde van hun tijd bekend zijn. Desaguliers (dominee en vrijmetselaar, secretaris van Newton), toerde door Nederland om voordrachten over Newton te houden, een van diens hoofdwerken was immers de *Principia Mathematica*. Al had Desaguliers misschien meer belangstelling voor natuurkundige experimenten. In de verte klinkt toch iets van de *more geometrico* mee.

*Burger, gy bescherm de Stad. Stel hierin uw eer.
Dit moet ieder Burger doen, ook de grootste Heer.*

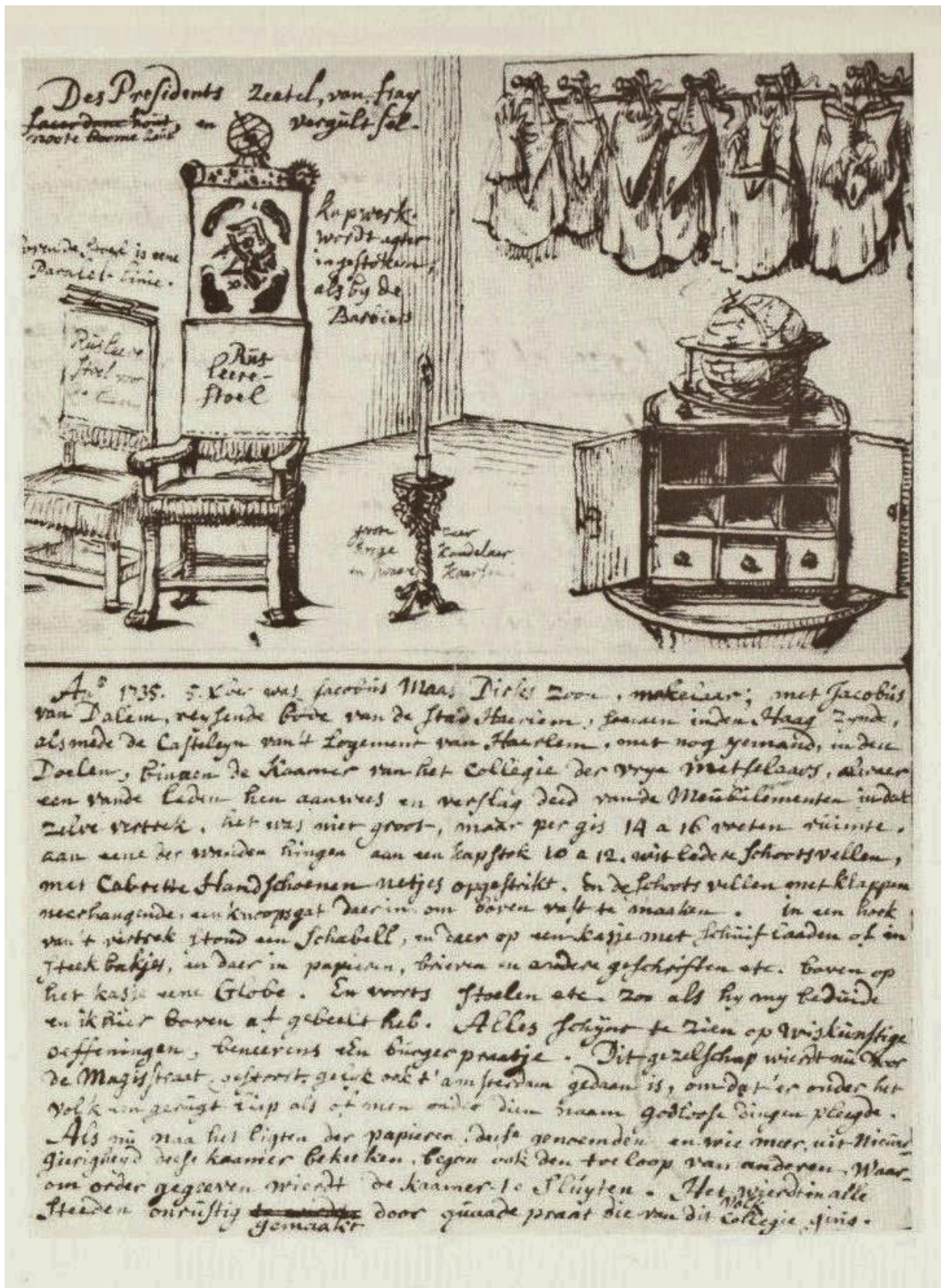
*Illustratie bij de hierboven geciteerde tekst van Swildens uit zijn
A-B Boek, z.p. 1781.*

Daarenboven moet elk Nederlandsch Burger altyd gezind en bereid zyn om zyne Stad te helpen beschermen. Daartoe moet hy zich van zyne jeugd af aan, zo veel als mogelyk is, oefenen en bekwaam maaken.

Alle Kinderen, van wat stand ook, moeten zo vroeg, als mogelyk is, leeren dat zy ook aankoomende *Burgers* en *Burgeressen* zyn. De lust om met het snaphaantje te speelen moet in de Knaapjes aangekweekt worden. De Meisjes moetenvermaak scheppen in zulk een spel te zien.

(In het plaatje wordt een deel van het Amsterdamsche Stadhuis en van den Dam verbeeld. Eene Compagnie Burgers trekt 'er op. De jongetjes leeren doen zo als hunne Vaders).'

Toegegeven Swildens spreekt al meer met door de Verlichting gevormde opvattingen, maar ook in de 17de eeuw is de burger een degelijk man stevig verankerd in de gemeenschap.

Schetsje en aantekeningen van de makelaar Jacobus Maas Dirkszoon naar aanleiding van zijn bezoek aan de opslagkamer van de A.L. 'Le véritable Zèle' in de herberg 'De Nieuwe Doelen', 5 november 1735.

Upper en middle class?

Ook Van de Sande boog zich over het vraagstuk wie de vrijmetselaren waren van de 18de en 19de eeuw.¹⁶ Ook zijn betoog laat zien dat de 18de eeuw de vrijmetselarij vooral opvatte als een gezelschap, genootschap, waarin mensen elkaar konden vinden met respect voor ieders mening, gebaseerd op wederzijds respect en vertrouwen. Over de daarvoor nodige formaliteiten handelen de oude plichten, over rituelen wordt naar buiten en in druk het stilzwijgen bewaard.

Van de Sande scherpt het beeld nog iets aan. Hij signaleert dat de initiatiefnemers van de eerste loge in ons land hugenoten waren die elkaar kenden uit de 'French Lodge' in Londen. Ze oefenden beroepen uit als, pruikenmaker, wijnhandelaar, kok van een ambassadeur, die zich aanschurkten tegen de voorname families. De regentenklasse, die in het stadhouderloze tijdperk (1702-1747 in Holland de dienst uitmaakten) maken geen deel uit van de Haagse loge. In de eerste loges in de Nederlanden ontbrak de aristocratie niet. Van de Sande besluit dan wel met een dubbele observatie: 'Alleen zeer welgestelden konden zich het schootsvel voorbinden. De meeste maçons telden nog geen 30 lentes.' Dat is ook zo in een loge als 'La Vertu' en 'L'Age d' Or' in Leiden.

Een ondeugd in een loge

De overheden blijven de hele 18de eeuw wantrouwend. Zo vergaat het de Haarlemse loge 'Vicit Vim Virtus'. Als zij toestemming vraagt aan de Haarlemse overheden, gaat dat niet direct goed. 'Vicit Vim Virtus' stuit op een verbod van de Haarlemse Schout. In 1788 vraagt een aantal Haarlemmers toestemming aan de schout van Haarlem, Josias Eckhardt, om een vrijmetselaarsloge op te richten. Deze vertrouwt het niet en verbiedt de oprichting. Hij is bang voor een patriottische samenzwering. Zijn opvolger geeft toestemming en zo kunnen de broeders beginnen. Kort daarna richten zeven broeders de loge op en vragen op 8 mei de Grote Loge om een constitutiebrief.

De geschiedschrijving van de vrijmetselarij heeft veel te danken aan het werk van de onderzoeker van de 18de eeuw prof. dr. Hanou. Hij onderzocht ook het archief van 'Vicit Vim Virtus' en stuitte op de documenten die bij de inwijding moesten worden ingevuld wanneer de kandidaat in de donkere kamer zijn levensgang en de redenen om toe te treden overdacht.¹⁷ Merkwaardig genoeg antwoordt een groot deel van deze inwijdelingen als antwoord op de vraag wat hun voornaamste ondeugd is 'driftig' te zijn! Een klein deel van de antwoorden verwijst ook driften die van sexuele aard zijn.

¹⁶ *Ibid.* blz 182-183, en aldaar ook: 'Het rijkelijk besprenkelde broedermaal en de liederen [...] waren een getrouwe kopie van het kleurrijke gezelligheidsleven in de Londense clubs van die dagen.

¹⁷ A, Hanou 'De loge parterre'. In A. van de Sande en J. Roosendaal (red.), "*een stille leerschool van deugd en goede zeden*" Hilversum 1995, blz. 45-47 en de daar gegeven literatuur.

Maar het gaat toch vooral om onbeheerste emotie in het algemeen. Hanou komt tot de conclusie dat de naam van de loge als 'Deugd overwint drift' opgevat kan worden. Drift was in het laatste decennium van de Achttiende Eeuw, een eeuw van de rede, kennelijk een ondeugd waaraan men zich nogal stoorde. Ook De Mist wijdt er in zijn 'Aanspraak aan de Grote Loge', die hieronder nog ter sprake komt, een passage aan. Er is in deze een verdere raadsman en wel de Duitse jonkheer Adolph Knigge¹⁸. Zijn naam werd zelfs de aanduiding voor het genre boeken dat ons de weg in de etiquette kan wijzen. Knigge vat echter zijn werk grondiger op in het raam van de verlichting en is zeker ook een verstandige, wijsgerige, gids.

Het boek, *Über den Umgang mit Menschen* wijdt het tweede hoofdstuk aan *Den Umgang mit sich selber*. Ook driftigheid is een belangrijk onderwerp van Knigge.

De leden van Vicit Vim Virtus konden zonder taalkundige problemen kennis nemen van Knigge's werk, want een vergeten maar geenszins onbelangrijke geleerde, de al genoemde vrijmetselaar J.H. Swildens, vertaalde zijn werk in het Nederlands¹⁹.

Laat ons een zien wat Knigge over drift, misschien voortvloeiend een van de hoofdzonden, meestal met het Latijnse woord 'ira' aangeduid, heeft te zeggen. In het derde hoofdstuk²⁰ van zijn boek spreekt Knigge over 'jähzornige' mensen. Ze beledigen andere mensen niet opzettelijk ze kunnen de heftigheid van hun temperament niet in de greep houden. Maar ze betreuren wat overhaastig en in drift door ze wordt gezegd en doen. Wie ze in hun woede flegmatiek bejegt, loopt het gevaar dat ze zich nog erger beledigd voelen dan wanneer men ze weerspreekt.

In de inleiding van zijn Wetboek zegt ook De Mist het een en ander over de deugd dat hier ter zake kan doen: 'Aan allen, die prys stellen op de beoeffening van allerlei Deugden, en met Ons het geheele Menschdom wenschten te vormen tot één Huisgezin, Kinderen van éénen Vader !!! Dat zy tot Ons toetreden, die zich alzo gevoelen! Dat zy aan Ons, en wy weder aan hun, behulpsaam zyn in het verbeteren van alle die onvolmaaktheden, die Ons te samen, ook met de beste vooneemens, als Menschen aankleeven, en dat zy dan, maar ook niet eerder, hun oordeel vellen over eene Order, die niet kan beoordeeld worden, als door hun, die in dezelve behoorlyk zyn ingelyfd. Dan zullen zy zien, dat Onze Loges geene Tempelen zyn. voor Afgodendienaars, Ongodisten, of scheurzieke Twiststokers, noch Plaatsen waar men aen de Ondeugd [Blz. 10] wierookt, maar stille verzamelingen van Menschevrienden en Broederen, die, verre van 't gewoel, en wars van luidruchtige vermaaken, dan eens de dwaasheid der wereld belachen, dan eens derzelve verkeerdheden betreuren, maar,

¹⁸ De adellijke Knigge, aanhanger van de Franse revolutie, zag, zoals veel van zijn tijdgenoten af van het voeren van het woordje *von* in zijn naam, dat zijn adellijke afkomst aanduidde. In 1796 stierf Knigge op de leeftijd van vier en veertig jaar. Adolph Franz Friedrich Ludwig Freiherr Knigge (1752 -1796) was een Duitse schrijver en vrijmetselaar, van zijn werk *Über den Umgang mit Menschen* verscheen o.a. een, nog steeds verkrijgbare, uitgave in de Reclam reeks in 1991. De 19de eeuwse uitgaven zijn dikwijls onbetrouwbaar.

¹⁹ Johan Hendrik Swildens (1745-1809) werd geboren in het Belgische Voerendaal of in Klimmen, studeerde in Groningen en verbleef enige jaren in Rusland. Op zijn terugreis naar Nederland verbleef hij enige tijd in Berlijn, waar hij 8 Mei 1778 werd ingewijd in de loge 'Zum goldenen Pflug'. Hij werd rector magnificus van de universiteit van Franeker: zijn vertaling van Knigge verscheen in Amsterdam in 1794 als *Over de verkeerung met menschen*; hij was een ijverig patriot en zette zich onder andere door het schrijven van kinderliedjes in voor verlichting en verheffing van de jeugd, zoals ook van Alphen dat deed.

²⁰ In de paragrafen 9 en 10, blz. 95-96 van de hier genoemde uitgave.

die alle één en onveranderlyk doel hebben, om het nuttige met het aangenaame te paaren en door betragting en aanpryzyng van Deugd en Broederliefde, zich zelven, en, ware het mooglyk, het geheele Menschdom gelukkig te maken! [...].²¹
Maar laat ons niet vooruitlopen op de zaken.

Welbesprenkeld

Een heel ander aspect van de 18de en 19de eeuwse vrijmetselarij, passend in het beleven van een goed gezelschap zijn de broedermalen⁹. Niet vergeten mag worden dat, ondanks de nu eenmaal niet te stuiten neiging naar deftigheid in ons land, zeker voor de 18de eeuwse broeders het soms studentikoze gezelligheidselement vooral bij het broedermaal van belang is. De samenleving van 18de eeuw wordt dikwijls als een 'hard drinking society' aangeduid; ook onze 18de én 19de eeuwse voorgangers ontzagen zich niet bij feestelijke gelegenheden rijkelijk van spijs en drank te genieten. Typerend tenslotte is de door K. Thys aangehaalde uitspraak van de prins De Ligne, grootofficier van de Grootloge van de Oostenrijkse Nederlanden: 'j'avais autrefois une grande branche d'amusement aux réceptions des franc-maçons' (ik had vroeger rijkelijk deel aan vermaak bij de plechtigheden van de vrijmetselaren)²² Daarmee zijn we terug bij de *Oude Plichten* van Anderson, en wel bij de tweede paragraaf van de zesde plicht²³. Maar we zijn ook bijna een belangrijke grens overgegaan en in de volgende eeuw beland, zoals we in het volgend hoofdstuk zullen zien.

²¹ J.A. Abraham de Mist, *Inleiding bij het ontwerp van het Wetboek, 17 Mei 1798 aan de Grootte Loge*, blz. 9-10, vgl. J. Buijs. *De eeuw van het geluk*. Hilversum 2007, blz. 15 e.v.

²² K. Thys, 'Une grande branche d'amusement ... Het ontstaan van de vrijmetselarij in het 18de eeuwse Antwerpen. Een poging tot een cultuurhistorische interpretatie' in: *"De Oude Plichten" aan de Schelde. Essays naar aanleiding van het 25 jarig bestaan van de Achtbare Loge "De Oude Plichten" nr. 15 Oosten Antwerpen*. K. Thys. (red.) Antwerpen 2005, blzz. 26 e.v.).

²³ 'You may enjoy yourselves with innocent Mirth, treating one another according to Ability, bit avoiding all Exces, or forcing any Brother to eat or drink beyond his Inclination, or hindering him from going when his Occasions call him, or doing or saying any thing offensive, or that may forbid an easy and free Conversation: for that would blast our Harmony, and defeat our Laudable Purposes. Therefore no private Piques or Quarrels must be brought within the Door of the *Lodge*, far less than any Quarrels about *Religion* or *Nations* or *State Policy*, we being only, as *Masons*, of the *Catholick [universele] Religion* above mention'd: we are also of all *Nations, Kindreds, and languages*, and are resolved against **ALL POLITICKS** as what never yet conduct'd to the Welfare of the *Lodge*, nor ever will. 'Dat betekent m.i. niet dat in de loges niet gesproken zou mogen worden over staatkunde, theologie en filosofie, integendeel. Twistgesprekken zijn uiteraard om andere redenen uit den boze.